

ONGOONGO TUKUATU

(Nuku'alofa, Monite, 24/06/19) – "Fakahā 'e he 'Omipatimeni 'a e ola 'o 'ene fakatotolo 'iate ia pe (Own Motion Investigation) fekau'aki mo e ngaahi tukuaki'i 'o e ngaue hala 'a e ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga"

1. Kuo tukuatu he 'aho ni 'e he 'Omipatimeni 'o Tonga, Mr. 'Aisea Taumoepeau, SC, 'a e ola 'o 'ene fakatotolo 'iate ia pe (own motion investigation pe OMI) 'o fekau'aki mo e ngaahi tukuaki'i 'o e fakahoko ngaue hala (maladministration) 'a e ngaahi Poate 'o e kau Talekita 'o e ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga (PE).
2. Na'e makatu'unga 'a e OMI mei ha fakamatala fakanusipepa na'e pulusi 'i he Kele'a Vol 34 Fika 52 'o e 'aho Monite, 24 'o Tisema, 2018, 'i he 'ulu'i tohi ***"Pau'u 'i he ngaahi Poate, Ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga."***
3. 'I he ngaahi kaveinga 'e ono (6) 'o e launga na'e fakatotolo'i 'o makatu'unga he ngaahi tukuaki'i na'e ha 'i he fakamatala 'a e Kele'a, ko e Tukuaki'i Fika 4 'o fekau'aki mo hono fakataumai 'o e vaka MV Niuvakai 'i he 2014 'e he Kautaha Vaka 'Otuanga'ofa (FISA), na'e fokotu'uatu na'e totonu ke tomu'a fakahoko hano vakai'i faka'auliliki lelei mo fakapotopoto (due diligence) kimu'a pea toki fakataumai e vaka.
4. Na'e fengau'e'aki 'i he fakatotolo ni 'a e 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni pea mo e Potungaue ki he ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga (MPE).
5. Ko e ngaahi fokotu'uatu eni mei he 'Omipatimeni hili 'a e ngaahi fakatotolo:

(i) Tukuaki'i 1 – "Oku 'ikai ke muimui 'a e ngaahi Poate 'a e kau Talekita 'o e kautaha pisinisi 'a e pule'anga mo e founga fakatau (procurement) 'a e ngaahi potungaue 'a e pule'anga, pea malava pe lakahake he \$1 miliona tenau ngaue'aki kae 'ikai fou he founga fakatau (procurement)"

Fakatatau ki he ngaahi fakamatala na'e tanaki 'i he fakatotolo, na'e mahino ki he 'Omipatimeni 'oku 'i ai pe 'a e mafai 'a e ngaahi kautaha pisinisi 'a e pule'anga ke fokotu'u e ngaahi tu'utu'uni mo e founga ngaue ke pule'i'aki 'a e ngaahi ngaue ki hano fakataumai ha koloa 'o fakatatau mo e Tu'utu'uni 3(3) 'o e Ngaahi Tu'utu'uni ke Fakatau ha Koloa 2015. Na'e 'ikai tukumai 'e he nusipepa Kele'a ha ngaahi hingoa papau pe fakaikiiki ke fakapapau'i'aki e

tukuaki'i. Na'e tukuatu 'e he 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni 'a e faingamalie ki he Kele'a ke tukumai ha fakamatala, ka ne a'umai ki he 'aho ni, na'e te'eki pe. 'I he ola kuo ma'u mei he fakatotolo ni, na'e 'ikai ke maumau'i 'e he ngaahi kautaha pisinisi 'a e pule'anga 'a e Tu'utu'uni Fakataumai (Procurement Regulations) 'i hano fakahoko ha fakataumai ha koloa 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni mo e founa.

(ii) Tukuaki'i 2 – *“Oku nō 'a e kau memipa Poate mei he pa'anga 'a e ngaahi Poate.”*

Na'e fakapapau'i 'e he fai pulusi 'o e Kele'a, Siaso Pohiva, 'i he fakataha mo e 'Omipatimeni 'i Fepueli 2019, na'e 'uhinga e tukuaki'i ko eni ki he Poate Ma'u Mafai ki he ngaahi Taulanga (Poate Taulanga) 'o pehe na'e hoko ia 'i he- pe fakafuofua ki he 2011 pe 2012. Na'e fakapapau'i mei he Poate Taulanga 'i he ngaahi fakatotolo na'e 'ikai ha ngaahi nō na'e foaki ki ha memipa 'o e kau Talekita 'o e Poate Taulanga lolotonga 'a e Ta'u Fakapa'anga 2011/12. Na'e toe fakapapau'i mei he Poate Taulanga 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau tu'utu'uni fakangaue (policy) lolotonga ke ngofua ha nō fakataautaha ke foaki ki ha taha 'o 'ene kau ngaue pe ko e kau memipa 'o e Poate. Kaekehe, na'e mahalo 'a e Poate Taulanga na'e 'uhinga nai 'a e tukuaki'i ni ki ha nō na'e tali 'e he Poate Taulanga ke fai mei he 'ene pa'anga ki he kautaha Ma'u Mafai ki he Veve 'i he Ta'u Fakapa'anga 2011/12. Na'e fakapapau'i mei he 'Ofisa Fakahoko Ngaue Pule (CEO) 'o e Poate Taulanga na'e 'osi 'aotita'i pe 'a e nō ko eni pea toe fakaha 'i he 'enau Fakamatala Fakata'u 'o e ta'u koia mo e ngaahi ta'u hokohokoatu. Na'e fe'unga mo e \$500,000 'a e nō ko eni 'a ia na'e tukuatu ki he Poate Ma'u Mafai ki he Veve. Na'e 'osi fakahaatu ki he Kapineti 'a e aleapau nō ko eni pea tali 'e he Minisita ki he ngaahi kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga mo e Potungau'e ki he ngaahi kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga. 'I he fakakaukau 'a e 'Omipatimeni hili 'a e fakatotolo, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakamo'oni ke pou pou ki he tukuaki'i 'o pehe 'oku tukuatu 'e he Poate Ma'u Mafai ki he ngaahi Taulanga ha ngaahi nō ki he 'e ne Poate 'o e kau Talekita.

(iii) Tukuaki'i 3 – *“Oku totongi'atu 'a e vahe ponasi ki he kau memipa Poate.”*

'E malava pe ke fakalukufua 'a e ngaahi tukuaki'i ni ki he kau memipa he Poate 'o pehe ni – *'Oku totongi 'a e lau mano ki he kau memipa he Poate, pea ko e ni'ihini na'e totongi e ponasi \$60,000 takitaha (Kuo 'a'ahimai 'a Santa Claus ki he ngaahi Poate 'e ni'ihini kimu'a 'i he Killisimasi.)*

'I he fekau'aki mo e kaveinga ni 'i he fakakaukau 'a e 'Omipatimeni hili 'a e ngaahi fakatotolo, na'e 'ikai ke 'i ai ha fakamo'oni ke fakapapau'i na'e 'osi fai ha totongi 'o ha ngaahi ponasi ki he kau Talekita 'o e Poate 'o e ngaahi kautaha pisinisi 'a e pule'anga. Na'e lipooti 'e he

Potungaue ki he ngaahi Pisinisi 'a e pule'anga ki he 'Omipatimeni 'o pehe na'e te'eki ke 'i ai ha kautaha pisinisi 'a e pule'anga na'a ne fai ha totongi ponasi ki he 'ene kau talekita 'o e poate. 'Oku muimui kotoa 'a e ngaahi kautaha pisinisi 'a e pule'anga ki he fa'unga vahenga mo e totongi fakataha (meeting fees) kuo fokotu'u 'e he Ma'u Mafai ki he ngaahi Vahenga (Remuneration Authority – RA) pea tali 'e he Kapineti. 'Ikai ngata ai, na'e fakapapau'i mei he Poate Ma'u Mafai ki he ngaahi Taulanga na'e 'ikai ha totongi ponasi Kilisimasi na'e faiatu ki he 'enau kau memipa poate malōlō na'e fe'unga mo e \$60,000. Ka ko e totongi na'e fai na'e fekau'aki ia mo e totongi penisoni pe "gratuity" ki he kau Talekita 'o e Poate Ma'u Mafai ki he ngaahi Taulanga. Talu 'a hono fokotu'u 'o e Poate ni mo e totonu ki he kotoa 'o e kau talekita kenau ma'u 'a e penisoni (gratuity) fe'unga mo e 20% 'i he kotoa 'o e pa'anga 'oku nau ma'u pea 'e toki totongi pe 'i he kakato 'a honau taimi ngaue ki he Poate. Kaekehe, na'e ta'ofi 'a e founa totongi penisoni 20% 'i he kongaloto 'o e 2018 pea na'e liliu ai ko e totongi penisoni ke kau pe kiai 'a 'enau totongi talekita fakata'u mo e ngaahi totongi ma'u fakataha. Na'e fakatou faka'ikai'i mei he Potungaue ki he ngaahi kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga mo e Poate Taulanga ha'a na 'ilo ki ha fa'ahinga Poate 'o e kau Talekita 'o ha kautaha pisinisi 'a e pule'anga na'e fai ha'anau totongi ponasi \$60,000. Na'e kole 'e he 'Omipatimeni ki he 'Etita 'o e nusipepa Kele'a ke tukumai ha ngaahi fakamatala 'oku taau mo ala tokoni ki he fakatotolo ni, kā na'e a'umai ki he 'aho ni, na'e te'eki ke tukumai ha fakamatala, pea 'i he 'ene pehe, 'oku 'ikai malava ke fakamo'oni'i 'a e tukuaki'i ko eni.

(iv) Tukuaki'i 4 – *"Na'e fakataumai 'e he Kautaha Vaka 'Otuanga'ofa (FISA) 'a e vaka Niuvakai ki he \$1 miliona ka ko hono mahu'inga totonu na'e fu'u ma'olaloange."*

'I Fepueli 2014, na'e fakatauatū 'e he kautaha Pacific Royale Shipping 'a e vaka (Niuvakai) ki he FISA ki he NZ\$936,500. Na'e toe fakahingoa fo'ou e vaka ko e MV Niuvakai. 'I 'Epeleli 2017, hili ia e ta'u 'e 3 hono fakataumai e vaka, na'e sivi'i ai mo fakamahu'inga'i 'e he kautaha ko e NZ Marine Brokers 'a e MV Niuvakai 'o mahu'inga ki he NZ\$350,000. Hili 'a e fakatotolo, na'e fakaha 'e he 'Omipatimeni 'a 'ene fakakaukau 'o pehe na'e 'ikai maau 'a hono fakamahu'inga'i 'e he Poate 'o e kautaha FISA 'a e vaka ta'u 'e 35 ko eni 'a hono motu'a, neongo na'e 'osi 'i ai 'a e lipooti ki hono vakai'i 'o e tukunga 'o e vaka (criteria assessment) na'e fai 'e he Sea 'o e Poate 'o e FISA pea mo e lipooti na'e fai 'e he kautaha ki hono savea'i mo sivi'i e vaka ko e Dunsford Marine. 'I he fekau'aki mo e lipooti savea 'a e kautaha Dunsford, mo e lipooti ki hono vakai'i 'o e tukunga 'o e vaka (criteria assessment), na'e totonu ke

matu'aki ma'olaloange 'a e mahu'inga totonu 'o e vaka. Koe'uhi na'e 'osi fai 'e he FISA e ngaue fakalelei ki he vaka hili si'i pe 'a hono fakataumai, pea hili e ta'u 'e tolu (3) na'e fakamahu'inga'i ki he NZ\$350,000 'oku hoko ia ke poupu ki he fakakaukau 'a e 'Omipatimeni ko e mahu'inga totonu e vaka na'e matu'aki ma'olaloange kimu'a hono fakatauatu 'i he 2014. Na'e fokotu'uatou 'e he 'Omipatimeni kuopau ke tomu'a fakapapau'i 'e he FISA mo 'ene Poate 'o e kau Talekita 'oku fakahoko 'a hono vakai'i faka'auliliki lelei mo fakapotopoto (due diligence) kimu'a hano fakataumai ha vaka 'oku lahi mo ma'olunga pehe ni 'a hono mahu'inga fakapa'anga.

(v) Tukuaki'i 5 – “Ko e taha 'o e ngaahi Poate 'o e kau Talekita 'o ha Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga na'e fai 'a 'enau fakataha poate ki Paselona (Barcelona).”

'I he 2017, na'e tali ai 'e he Poate 'o e kau Talekita 'o e Kautaha Mala'evakapuna 'a Tonga (TAL) ke folauatu ki Barcelona ha'a nau kau fakafofonga 'i he 'uhinga 'e ua (2) – kenau kauatu ki he polokalama ko e World Routes 2017, pea mo aofangatuku mo fakapapau'i 'a e ngaahi fiema'u malu'i fakapangike 'o ha pa'anga ke totongi ki he TAL ki hano maumau'i ha aleapau ngaue 'e ha kautaha Sipeini ko e GECl. Ko e World Route 2017 ko e polokalama fakata'u ne fuofua kauatu kiai 'a e TAL, 'oku mahu'inga ia ki he ngaahi fokotu'utu'u ngaue fakakomesiale mo maketi ki hono fakalalaka e halanga fefolau'aki. Na'e toe hoko ia ko e faingamalie lolotonga 'a 'enau 'i Sipeini kenau alelea, fakalalaka mo fokotu'utu'u ha fengae'aki fakamamanilahi. Na'e toe fiema'u foki ki he kau memipa 'o e Poate 'o e kau Talekita na'e folau kenau fakamo'oni 'i ha aleapau mo e loea ki he GECl 'a ia na'e ngaue mo e TAL kenau fakahoko ha ngaue langa 'i he mala'evakapuna Fua'amotu. Na'e ngaue'aki 'e he TAL ha kau loea Sipeini ke tokoni ki he ngaahi ngaue fakalao 'o fekau'aki mo e GECl mo 'enau maumau'i 'a honau ngaahi fatongia 'i he 'enau aleapau fakangaue. Na'e fai e feinga ke fai hano fakalelei'i e tukunga ko eni mo e GECl 'a ia na'e fakafofonga'i 'e he kautaha loea Bankia. 'I hono fakahoko e fakatotolo, na'e tui 'a e 'Omipatimeni na'e mahu'inga ki he ngaahi ngaue fakalalaka 'i he kaha'u 'a e TAL ko ha kautaha pisinisi 'a e pule'anga, 'a e kauatu 'a e kau memipa 'o e Poate 'o e TAL ki he polokalama World Route 2017 pea mo 'enau kauatu ki he ngaahi alelea fakalao mo e GECl ke malava hono totongi fakafoki ki he TAL 'a e US\$69,993.19.

(vi) Tukuaki'i 6 – “Na'e fai e totongi ngaue tu'ataimi (Overtime) ki he ni'ihii 'o e kau Memipa 'o e Poate, lolotonga ia 'oku angamaheni pe hono ma'u 'e he kaungaue vahenga ma'olalo

(kae 'ikai ke kau kiai 'a e kau 'Ofisa Fakahoko Ngaue Pule mo e kaungaue vahenga ma'olunga kehe."

Na'e fekau'aki e tukuaki'i ko eni mo e Poate 'Uhila 'a Tonga (TPL). 'I he 2018, na'e tali ai 'e he Poate 'o e kau Talekita 'o e TPL ke fokotu'u ha Komiti-si'i ki hono vakai'i faka'auliliki tonu mo fakapotopoto (due diligence) 'o e fa'unga ngaue palani 'oku 'iloa ko e ERP (Enterprise Resource Planning System). Ko e ERP ko e polokalama (software) fakakomipiuta ki he ngaue fakapisinisi 'a ia 'e malava ai ha kautaha kene ngaue'aki ha 'uuni polokalama ki hono mapule'i 'o e pisinisi mo malava kenau ngaue pe 'iate kinautolu (automate) 'a e ngaahi fatongia lahi 'o e 'ofisi 'oku fekau'aki mo e tekinolosia, ngaahi ngaue mo e kau ngaue. Na'e tali 'e he Poate 'a e Komiti-si'i ke sea ai 'a e Talekita ko 'Aisake Tu'iono mo e Talekita ko Fuiva Kavaliku, ke ngaue mo 'Aisake Tu'iono 'i hono vakai'i faka'auliliki lelei mo fakapotopoto 'o fekumi mo tala ha palopalema mo ha founa hano fakalelei'i, 'o e fa'unga ngaue ERP. Na'e toe tali 'e he Poate ke fai 'e he ongo memipa 'o e komiti ha lipooti kakato mo ha ngaahi fokotu'utu'u 'o fakahuatu ki he Poate. Na'e fakapapau'i mei he TPL na'e totongi e ngaue na'e fakahoko 'e he ongo memipa 'o e Komiti-si'i 'o fakafou he founa totongi fale'i (consultant fees) kae 'ikai ko e totongi ngaue tu'ataimi pe *overtime*. Ko e ngaue eni ia na'a na fakahoko 'i tu'a mei hona fatongia totonu ko e ongo Talekita 'o e Poate TPL pea 'i he 'ene pehe na'e fiema'u kiai e tu'unga totongi makehe. Na'e mahino mei he ngaahi fakamatala fakamo'on'i na'e 'osi fakamafai'i pe 'i ha tu'utu'uni (resolution) 'a e TPL na'e fai 'i 'Epeleli, 2018, 'a e ngaue na'e fiema'u ke fakahoko 'e he Komiti-si'i, 'o fakangofua ai 'a Mr. Tu'iono mo Mrs. Kavaliku kena fakahoko e ngaue na'e mahu'inga ki he fakalalakaka 'a e TPL. 'I he fakakaukau 'a e 'Ompatimeni hili 'a e fakatotolo, ko e founa na'e ngaue'aki ki hono fokotu'u e ongo Talekita 'o e TPL kena fakahoko e ngaue 'i tu'a 'i hona fatongia angamaheni, 'oku fakatonuhia'i ai 'a hono ngaue'aki e tu'unga totongi makehe kia kinaua. 'I he 'ene pehe, ko e tu'utu'uni na'e fakahoko 'e he Poate 'o e TPL na'e 'ikai ke ta'e'uhinga.

('Oku tukuatu e fakamatala fakaongoongo ni 'e he 'Ofisi 'o e 'Ompatimeni, Nuku'alofa, Monite, 24 'o Sune, 2019. Kapau teke fiema'u ha toe fakamatala, kataki 'o email ki he investigation@ombudsman.to pe telefoni ki he fika 26980 pe 26982.)

Pau'u 'i he ngaahi Poate, Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga

'Oku palani.. 'a. e fou ia founnga (procurement process) ngaue 'a e fai ha fakalelei mo ha toe fokotu'utu'u (reform). 'a e ngaahi poate 'a e pisinisi 'a e Pule'anga (Public Enterprise). Koe ngaahi fakalelei ko eni 'oku makatu'unga 'i he mahino ki he pulle'anga 'oku kei lahi pe 'a e panu 'oku fakahoko 'i he ngaahi poate ko eni.

Fakatatau kihe lau 'a e Palernia koe ngaahi pisinisi 'a e pulle'anga koe ngaahi nima ngaue ia ke fakafou ai 'a e tokoni 'a e pulle'anga kihe kakai (services). Ko hono ki'i palopalerna he 'oku fu'u kau ataina 'a e ngaahi poate 'oku nau pulle'anga e ngaahi ngaue 'a e ngaahi pisinisi 'a e pulle'anga. Fakatatau, 'oku 'ikai fou 'enau fakatatau (procurement) 'i he founnga 'oku ngaue'aki 'ehe ngaahi ngaue'anga 'a e pulle'anga. 'Oku lava pe ke fakapasi 'ehe poate ia ke fakamoleki/ ngaue'aki ha pa'anga lahi hake 'ihe \$1 miliona 'o 'ikai toe

fou ia founnga (procurement process) ngaue 'a e pulle'anga. Kuo 'osi toutou hoko 'a e me'a pehemi 'i he ngaahi poate. 'Oku pehe 'ehe palernia 'oku a'u kihe tu'unga koe no 'a e kau memipa 'i he pa'anga 'a e poate pehe kihe vabe penisoni lau mano 'a e kau memipa 'e ni'ihii. Neongo kuo foaki 'ehe ngaahi poate 'a e ngaahi pisinisi 'a e pulle'anga ha ngaahi pa'anga lahi miliona koe 'inasi 'oe pulle'anga ka 'oku 'ikai koha me'a ia ke fakatonuhia 'i 'aki 'a e ngaahi fai tu'utu'uni ta'e fakapotopoto 'e ni'ihii kuo fakahoko 'ehe kau memipa 'o e poate.

Hoha'a 'a Chive Edwards. Na'e fakake'eke 'a e Palernia 'i he letio he ngaahi ni'ike kuo maluu atu fekan'aki mo hono teu 'omai' a e potungau kihe ngaahi pisinisi 'a e pulle'anga (public enterprise) kene tokanga'i pehe kihe teu fokotu'utu'u 'fo'ou (reform) 'a e ngaahi poate 'oku nau fakalelei 'a e ngaahi pisinisi ko eni. Hili pe fakake'eke ko eni kuo 'asi mai 'a Chive he letio moe Nepituno 'oku fakanga'i 'a e teu fakalelei ko eni, tokua 'oku hala. Mahalo 'oku 'ikai loto 'a Chive ia ke ta'ofi 'a e ngaahi fu'u pau'u 'oku fakahoko 'ehe kau memipa 'o e poate pe'ka 'ikai 'oku ne ne poupeu'i pe 'e ia 'a e founnga fakatakaaka ko eni. Hange ko hono fakatatau mai 'ehe FISA 'a e fu'u vaka koe Niuvakai 'aki 'a e miliona neongo ko hono maluu'inga totonu 'oku si'i aupito ia ai. Fakataha 'a e poate ia 'e taha ki Paselona. Noo \$8 kilu 'a e memipa ia 'e taha mei he poate 'e taha. Vabe taki \$6 mano kau memipa ia 'a e poate 'e ni'ihii.

Kapanu 'oku 'ikai loto 'a Chive ke fakahoko ha hili kihe ngaahi poate pea ta 'oku ne loto pe ia ke kei fakahoko pe 'a e ngaahi founnga pehemi.

Vabe taki \$6 mano kau memipa poate Neongo kuo te'eki ke tau a'u ki he 'aho Kilisimasi ka kuo fuloa e 'ahia 'e Santa Clause ia 'a e poate 'e ni'ihii 'a e ngaahi pisinisi 'a e pulle'anga. Kuo ma'u 'e he Kele'a ha fakamatata kuo 'osi vabe atu kihe kau memipa 'e ni'ihii ha taki pa'anga 'e \$6 mano ko honau ponasi.

'Ikai ngata ai 'oku ma'u moe vabe 'ovataimi ia 'a e kau memipa poate. 'Oku anga maheni koe 'ovataimi 'oku fai 'e 'ehe kau ngaue ma'ulalo 'o 'ikai kau ai 'a e kau CEO moe ngaahi lakanga ma'olunga ange. Kaikehe na'e pehe mei he Poate ko eni koe me'a anga maheni pe ia mei fuuloa 'a e vabe ponasi ko eni.

Na'e fai hono fakake'eke kihe solistota seniale pea ne pehe 'oku ta'efakalao 'a e fo'i tili ko eni pea 'oku totonu ke fakafoki.

Koe me'a ma'ile ia kapanu 'e toe fekanu 'a Santa Clause ke toe folki mai 'o fakafoki 'ene tufa me'a'ofa na'e fai. Mahalo pe kuo 'osi fakanga'anga 'i 'e ha ni'ihii ia 'a e tufa ko eni ka 'e toki mahino ha ngaahi 'aho mei heni.

Fakatataha ki Paselona Kuo ma'u 'ehe Kele'a ha fakamatata na'e fakahoko 'a e fakatataha ia 'a e poate 'e taha ki Paselona lolotonga ia 'a e folau atu 'a e kau memipa poate ke fakatatau mai 'a e koloa 'a e pisinisi ko eni. Malie 'a e founnga ko eni he 'oku ne fakamahino mai 'a e fa'ahinga 'ai'ai noa'ia 'i he poate. Koe poate tafau pe eni na'a nau tu'utu'uni ke fakatatau mai 'a e vaka ko ia 'oku 'iloa koe Niuvakai neongo na'e 'ikai fu'u fai ha no procure fakalelei.

Noo \$8 kilu 'a e memipa 'o e poate 'e taha mei he poate.

'Oku 'ikai ke tau anga maheni ha noo ha memipa poate 'i he ngaahi pisinisi 'a e pulle'anga, kaikehe 'i he poate ia 'e taha na'e no \$8 kilu ai 'a e motu'a

memipa poate ia 'e taha pea 'oku a'u kihe 'aho ni 'oku te'eki 'osi hono totongi fakafoki.

Koe fakahinga founnga ngaue eni na'e maheni mai 'aki 'ehe ngaahi poate mei he fa'unga motu'a 'o a'u mai pe kihe latini ko eni 'oku fakalelei 'oku kei ohii mai pe.

Fokotu'utu'u fo'ou Koe fenu'i pe koeha 'a e founnga ke fakalelei 'aki 'a e poate 'a e ngaahi pisinisi 'a e pulle'anga. Kapanu 'e lava ke mapule'i 'ehe pulle'anga 'a e ngaue 'a e ngaahi poate ko eni 'e lava ke fakasi'isi 'i 'a e manuan 'e hoko. Ka 'oku 'ikai tui folki 'a e ni'ihii ia ki teu fakalelei ko eni tautautefi-to kiare kinautolu 'oku nau kai moni 'i he ngaahi lelei 'o e fa'ahinga fokotu'utu'u pehe ni.

Koe nima ngaue mahi'inga eni 'a e pulle'anga 'o tanaki mai kihe ngaahi potungau 'oku nau fakahoko fatongia kihe kakai.

U 19/1/19

pacific.paints
Colour your world...your way

Colourful Paints

for the People of Tonga!

Ki ha'o faka'eke'eke, fetu'utaki mai ki he Teletoni: 25377 / 24900

Vol.34: Fika 52 Mōniti 24 Tisema

2018

TONGA: TOP\$2.00

NZ: NZD \$4.50

AUST: AUD \$4.50

USA: \$5.00 www.kelea.to

VAHIE PONASI TAKI \$6 MANO KAUMIEMIPA POATTE